

<https://doi.org/10.18778/0208-6034.16.18>

Eleonora Kaszewska

RZYMSKIE IMPORTY CERAMICZNE Z CMENTARZYSKA W ZADOWICACH POD KALISZEM

Okolice dzisiejszego Kalisza były u schyłku starożytności terenem, na którym znajdowały się liczne i długotrwałe osady i cmentarzyska. Tworzyły one dość zwarte skupisko w promieniu ok. 15 km od centrum, które można zlokalizować w obrębie miasta. Jednym z tych stanowisk jest cmentarzysko w Zadowicach, położone na prawym brzegu Prosny, ok. 10 km na południe od Kalisza. Jest to największy obiekt archeologiczny na terenie Wielkopolski i Polski środkowej, który został zbadany w całości. Penetracyjne badania powierzchniowe prowadzili tam archeolodzy z Poznania (Łuka, Dąbrowski 1948, s. 5–29), a w latach 1946 i 1948 również z Łodzi. Pierwsze prace wykopaliskowe przeprowadzono w 1944 r. Odkryto wtedy 14 grobów i znaczną liczbę zabytków luźnych (Jasnosz 1960, s. 125–137). Systematyczne badania wykopaliskowe Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi trwały 21 sezonów i doprowadziły do odkrycia ponad 900 grobów ciałopalnych, kilku pochówków symbolicznych i innych obiektów zabytkowych starszych i młodszych od cmentarzyska. Najstarsze groby datowane są na HD, najmłodsze pochodzą z początku V w. n.e. (Abramowicz 1956, s. 61–95; Abramowicz, Lepówna 1957, s. 25–51; Kaszewska 1961, s. 191–290; 1964, s. 101–186; 1984).

Północna część stanowiska była bardzo zniszczona, ponieważ znajdowała się na silnie rozwianej wydmie, południowa zaś była porośnięta lasem. Cmentarzysko to, które przed zniszczeniem liczyło sporo ponad 1000 grobów, świadczy o nieprzerwanym zasiedleniu tych terenów w ciągu ok. 900 lat. Bliskie sąsiedztwo ważnego szlaku handlowego ułatwiało kontakty z obcymi przybyszami z południa i z północy oraz wymianę między bliżej położonymi osadami.

W wyposażeniu pochówków z późnego okresu przedrzymskiego wyraźnie zaznaczyła się wymiana z Celtami (Kaszewska 1978, s. 179–185). Bardziej zróżnicowane importy występowały w grobach z okresu rzymskiego. Dość

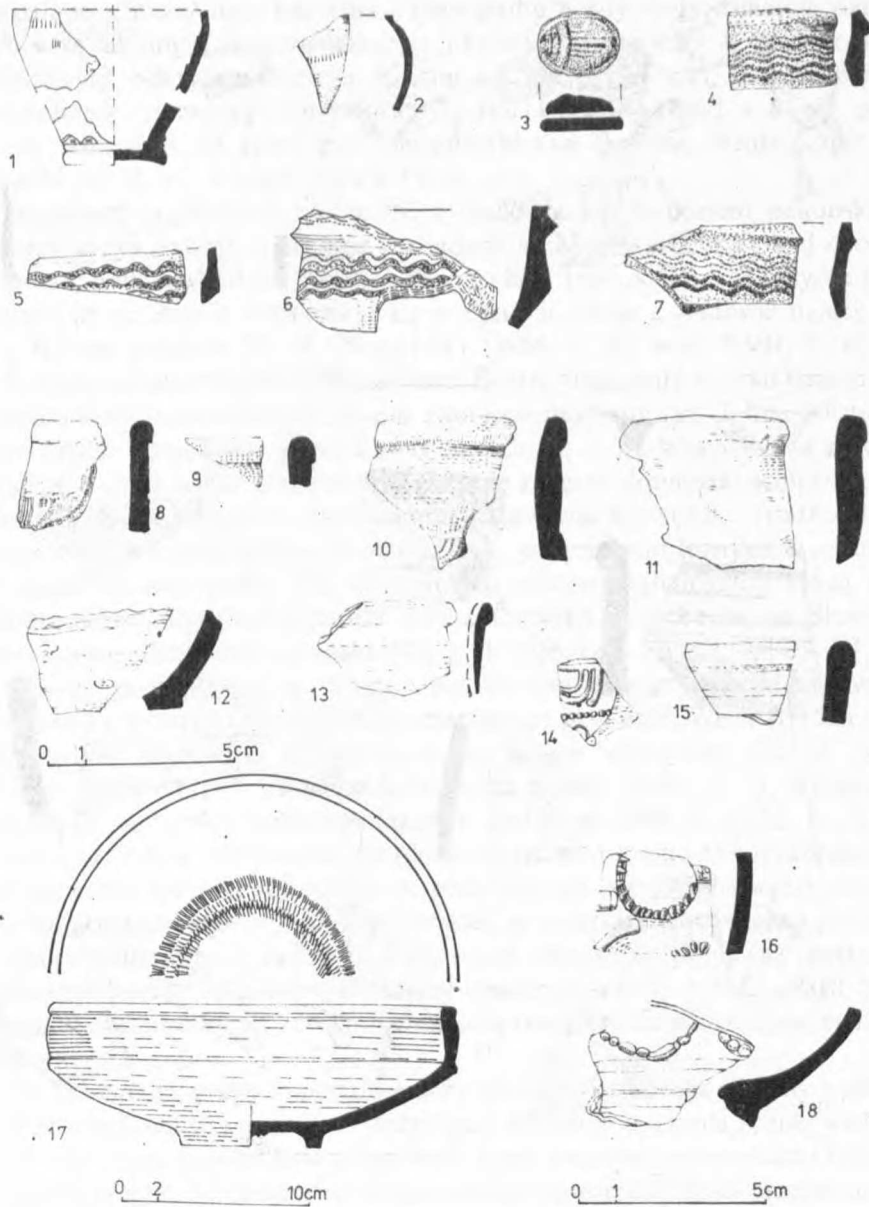
liczną grupę tworzą wyroby ceramiczne, w której większość stanowi *terra sigillata*. Ogółem z omawianego stanowiska znamy ok. 100 fragmentów tego rodzaju naczyń. Kilkanaście ułamków znaleziono w pięciu grobach (9, 132, 277, 467, 495), pozostałe zebrano na powierzchni wydmy, głównie w jej części północnej i zachodniej, gdzie ceramika ta tworzy wyraźne skupiska. Większość znalezisk to niewielkie przepalone fragmenty o nieczytelnych ornamentach, w związku z czym tylko nieliczne można uznać za produkty określonych warsztatów. Lepiej zachowane i stosunkowo duże ułamki pochodzą z grobu 9 (tabl. II, 10–13). B. Rutkowski (1960, s. 87, poz. 197, tabl. XXXI; 1) określił je jako wyrób warsztatu Heleniusa w Westerndorf i datował na ostatnią ćwierć II w. Fragmenty *terra sigillata* z badań w 1944 r. należą do pięciu naczyń, z których jedno udało się częściowo zrekonstruować (tabl. II, 1–5). Pewne elementy dekoracji, jak owolo z pasmem drobnych kuleczek, palmeta i motywy roślinne podobne są do ornamentu na naczyniu z Goszczynna (Rutkowski 1960, tabl. XXXIII), które uznane zostało za produkt pracowni Januariusza II z Rheinzabern i datowane na okres antoniński (Rutkowski 1960, s. 56, poz. 37). Z Polski znane są jedynie trzy naczynia przypisywane temu warsztatowi. Do wyrobów z Rheinzabern należy też fragment drugiego naczynia (Rutkowski 1960, s. 87, poz. 196, tabl. XXXI; 2), na którym stosunkowo dobrze czytelne jest owolo (tabl. II; 7).

Jak wspomniano wyżej, *terra sigillata* została znaleziona w pięciu grobach. Wszystkie datowane są na późny okres rzymski. Poza zespołami pozostaje duża ilość tej ceramiki, którą trudno bliżej określić. Na podstawie ukształtowania krawędzi i części górnych można jedynie stwierdzić, że odkryte fragmenty pochodzą co najmniej z siedmiu naczyń (tabl. I; 8–11, 13, 15; tabl. II; 8). Ornamentowane ułamki brzuśców i części przydennych (tabl. I; 14, 16, 18; tabl. II; 6, 9) mogą należeć do któregoś z nich. Wyposażenie zmarłych w niewielkie kawałki ceramiki importowanej nie ogranicza się tylko do cmentarzyska w Zadowicach. Podobna sytuacja miała miejsce także na innych stanowiskach z okresu rzymskiego (Abramek 1982, s. 173).

Napływ *terra sigillata* w dużych ilościach na nasze ziemie nastąpił po wojnach markomańskich. Sprowadzano je na północ głównie szlakiem bursztynowym. W Polsce ilość tej ceramiki w osadach i na cmentarzyskach jest podobna, podczas gdy na terenie Czechosłowacji liczniejsza jest ona w osadach (Wielowiejski 1970, s. 59–62). Wyraźne skupisko tworzą znaleziska jej w Polsce środkowej (Rutkowski 1960, mapa 1). Większość nowych odkryć *terra sigillata* znajduje się również na tym obszarze.

Jedyną w całości zachowaną naczynie importowane znajdowało się w grobie 281. Było ono ustawione w popielnicy na przepalonych kościach i nakryte ręcznie lepionym naczyniem miejscowego wyrobu. Jest to niezbyt głęboka toczona misa z cylindryczną częścią górną i ze zgrubiałą krawędzią. Dno posiada pierścień dookołny i spiralne zgrubienie. Naczynie to jest gładkie i ma

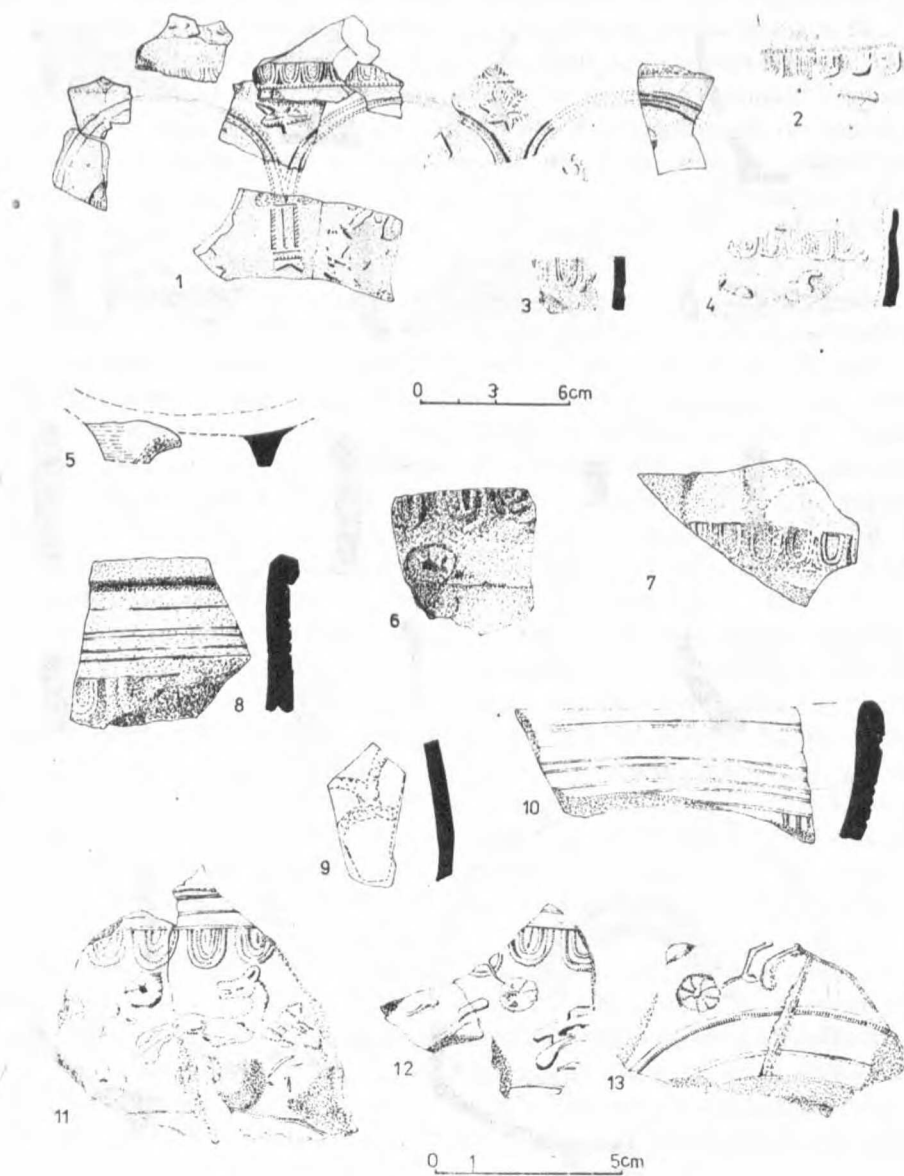
Tablica I

Zadowice, stan. 1, woj. kaliskie

1, 2, 4-7, 17 - naczynia toczone, 3 - skarabeusz, 8-16, 18 - terra sigillata (3 - grób 95, 15 - grób 467, 17 - grób 281; pozostałe - znaleziska luźne

Tablica II

Zadowice, stan. 1, woj. kaliskie. *Terra sigillata*
 1-5 - znaleziska luźne z badań w 1944 r. (wg. Jasnosza 1960) 10-13 - z grobu 9,
 6-9 - znaleziska luźne

barwę szarą. We wnętrzu zdobione jest pasmami motywu sztabkowego, rozchodzącymi się promieniście wokół dna (tabl. I; 17). Nie zostało ono przepalone, chociaż inne naczynia z tego grobu nosiły ślady działania ognia. Najbliższą analogią do omawianego okazu są fragmenty z ornamentem sztabkowym, odkryte w Kietrze. Różnią się one jedynie tym, że mają barwę szarozółtawą i pomarańczowożółtawą. B. Rutkowski (1960, s. 61–62, poz. 63, 68, tabl. X; 1, 2) uznał je za naśladownictwo *sigillata*, datując część tej ceramiki na II w., a część na III–IV w.

Omawiane naczynie z grobu 281 z Zadowic jest importem panońskim. Ceramika tego rodzaju występuje w osadach na Morawach, w Dolnej Austrii i w południowo-zachodniej Słowacji (Pernička 1966, s. 24). Od schyłku I w. centrum jej produkcji znajdowało się w Panonii. Okaz z Zadowic należy do typu B3 wg podziału R. M. Pernički (1966, s. 89, tabl. XVII; 5, 6).

Kolejną grupę ceramiki importowanej tworzą fragmenty naczyń toczonych o profilowanych krawędziach. Są one zdobione pasmami rytymi liniami falistych, wykonanych narzędziem grzebykowatym (tabl. I; 4–7). Wszystkie są mocno wypalone i mają barwę jasnoszarą. Gлина nie zawiera domieszki schudzającej, wskutek czego w miejscu rozbicia ścianki mają równe krawędzie. Trudno bliżej sprecyzować ich chronologię, ponieważ były znaleziskami luźnymi w zachodniej części cmentarzyska. Dla naczyń tych pewnymi analogiami mogą być niektóre formy toczonej ceramiki z cmentarzyska w Očkowie na Słowacji datowane na późny okres rzymski (Kolník 1956, tabl. X; 1, 2, 7; tabl. XI; 1).

Obcego pochodzenia są również ułamki niewielkiego szarego naczynka toczonego, z listewką i plastycznym ornamentem przy dnie. Wewnątrz ma ono powierzchnię nierówną, schodkową na całym obwodzie. Górna część brzuśca zdobiona jest pasmem delikatnych kresek (tabl. I; 1). Fragment podobnego naczynka pochodzi także z badań w 1944 r. (tabl. I; 2). S. Jasnosz (1960, s. 131) uważa, że zdobienie brzuśca mogło być wykonane za pomocą kółka zębatego. Ceramika ta, podobnie jak i omówiona wyżej, nie ma analogii w materiałach kultury przeworskiej, w związku z czym można przyjąć, że najprawdopodobniej pochodzi z prowincji rzymskich, ponieważ produkowano tam bardzo zróżnicowane formy naczyń. Importy z tego czasu były towarami „luksusowymi”, do których należą również omówione wyżej rodzaje ceramiki.

Do omawianej grupy importów należy również skarabeusz gliniany z grobu 95. Pochówek ten zawierał dwa identycznie zdobione naczynia różnej wielkości. W większym złożone były przepalone kości, paciorki melonowate i stopione grudki srebra. W drugim naczyniu, oprócz niewielkiej ilości przepalonych kości, znaleziono brązową zapinkę trąbkowatą i przepalonego skarabeusza. Obydwa były nakryte naczyniami odwróconymi dnem do góry. A. Abramowicz (1957, s. 260–262) datował ten grób na drugą połowę I w. n.e. Przy opracowywaniu szczątków kostnych antropodzy znaleźli wśród kości

drobiny złota. Na omawianym cmentarzysku jest to jedyny pochówek zawierający stopione resztki złotego przedmiotu, zapewne ozdoby. Całość wyposażenia pozwala uznać ten grób za pochówek osoby wyróżniającej się zamożnością wśród tamtejszych mieszkańców. Skarabeusz był zapewne noszony jako wisiorek, ponieważ ma otwór wzdłuż (tabl. I; 3). Przepalenie go na stosie i umieszczenie w osobnym naczyniu sugeruje, że ozdoba ta była uważana za amulet traktowany na równi z jego właścicielką i dlatego pochowano go w drugiej popielnicy. Wśród miejscowej ludności nie wzbudził jednak większego zainteresowania, brak bowiem naśladownictw tego rodzaju ozdób. W opracowaniu M. Mączyńskiej (1977, s. 64) wisiorki zoomorficzne zostały zaliczone do grupy XXVIII. Są to ozdoby bardzo rzadko spotykane. Pochodzenie skarabeusza odkrytego w Zadowicach nie zostało dotychczas ustalone.

Przedstawione wyżej rzymskie importy ceramiczne z jednego stanowiska to niewielka część źródeł historycznych uzyskanych w okresie powojennym (Wielowiejski 1987, s. 213). Są wśród nich przedmioty unikatowe, jak skarabeusz i niektóre naczynia. Położenie cmentarzyska na ważnym szlaku handlowym znalazło odbicie w wyposażeniu grobów w importy celtyckie (Jasnós 1960, tabl. XVI; Kaszewska 1978, tabl. I) i rzymskie (Łuka, Dąbrowski 1948, ryc. X; 2; Jasnós 1960, tabl. XII; 5, tabl. XXI; 13, 14, 16; Kaszewska 1984, ryc. 49, 50, 57, 67, 68, 70). Różnice w zawartości poszczególnych pochówków są wyrazem postępującego zróżnicowania społecznego, bowiem kontakty z przybyszami z południa przyczyniły się do postępu w wielu dziedzinach życia ludności kultury przeworskiej (Wielowiejski 1980, s. 169–194). Groby z importami i z bronią są pochówkami osób z warstw wyższych. Na cmentarzysku w Zadowicach stanowią one ok. 20% wszystkich grobów z okresu rzymskiego, jednak żadnego nie można uznać za grób „książęcy”. Pozostałe to pochówki rolników i hodowców, którzy w swojej społeczności należeli do warstwy niższej.

W ciągu II i III w. gospodarka w kaliskim skupisku osadniczym była ustabilizowana i na wysokim poziomie. Do połowy III w. trwała intensywna wymiana na szlaku handlowym wzdłuż Prosny. W ciągu IV w. utracił on swoje znaczenie, ale wędrówki kupców z południa trwały jeszcze w V w., o czym świadczą importy z tego czasu (Wielowiejski 1980, s. 203–205).

LITERATURA

- Abramek B., 1982, *Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Konopnicy na stan. 7, woj. Sieradz*. „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 34, s. 171–182.
- Abramowicz A., 1956, *Materialy z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz, cz. 1*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, ser. archeologiczna, nr 1, s. 61–95.

- Abramowicz A., 1957, *Ciekawy zabytek z cmentarzyska w miejscowości Zadowice, pow. Kalisz*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 24, s. 260.
- Abramowicz A., Lepówna B., 1957, *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz*, cz. 2, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, ser. archeologiczna, nr 2, s. 25–51.
- Jasnosz S., 1960, *Z badań cmentarzyska w Zadowicach, powiat Kalisz, w czasie II wojny światowej*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, ser. archeologiczna, nr 5, s. 125–141.
- Kaszewska E., 1961, *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach, powiat Kalisz*, cz. 3, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, ser. archeologiczna, nr 6, s. 191–290.
- Kaszewska E., 1964, *Materiały z cmentarzyska w Zadowicach, pow. Kalisz*, cz. 4, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, ser. archeologiczna, nr 11, s. 101–186.
- Kaszewska E., 1978, *Zabytki celtyckie z cmentarzyska w Zadowicach, woj. kaliskie*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, ser. archeologiczna, nr 25, s. 179–186.
- Kaszewska E., 1984, *Zadowice tysiąclecie cmentarzysko na bursztynowym szlaku*, Łódź.
- Kolnik T., 1956, *Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rimskej a počiatku doby stahovania národov v Očkove pri Piešťanoch*, „Slovenska Archeologia”, t. 4, s. 233–300.
- Łuka L. J., Dąbrowski E., 1948, *Nowe materiały do pradziejów powiatu kaliskiego*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 1, cz. 1, s. 5–29.
- Mączyńska M., 1977, *Paciorki z okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów na obszarze środkowoeuropejskiego Barbaricum*, „Archeologia”, t. 28, s. 61–96.
- Pernička R. M., 1966, *Die Keramik der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren*, Brno.
- Rutkowski B., 1960, *Terra sigillata znalezione w Polsce*, Wrocław.
- Wielowiejski J., 1970, *Kontakty Noricum i Panonii z ludami północnymi*, Wrocław.
- Wielowiejski J., 1980, *Główny szlak handlowy w czasach Cesarstwa Rzymskiego*, Wrocław.
- Wielowiejski J., 1987, *Kontakty Cesarstwa Rzymskiego z ludami mieszkającymi w dorzeczu Odry i Wisły w świetle nowych badań*, „Meander”, z. 4–5, s. 211–228.

Eleonora Kaszewska

ROMAN CERAMIC IMPORTS FROM THE CEMETERY
AT ZADOWICE NEAR KALISZ

The cemetery at Zadowice is the biggest site of the Przeworsk culture in Great and in Central Poland to have been fully explored. The earliest burials date to Hallstatt D and the latest to the early 5th century A.D. The cemetery was excavated in 1944 and for 21 seasons following World War II. The discoveries include about 900 cremation burials, several symbolic graves and features of earlier and later date than the cemetery itself. Among Roman imports, clay artifacts, notably *terra sigillata*, form a fairly numerous group. About 100 mostly small *terra sigillata* sherds have been found, of which only a dozen or so come from 5 graves while the others are stray finds. The *terra sigillata* finds of 1944 represent 5 vessels (pl. II; 1–5). The largest fragments bear ornament similar to that occurring on pottery from Januarius II's workshop at Rheinabern, and grave 9 (pl. II; 10–13) yielded *terra sigillata* produced in Helenius' workshop at Westerndorf. Yet another

potsherd can be assigned to the Rheinzabern centre (pl. II; 7). Among other fragments upper parts of 7 vessels have been discerned (pl. I; 8-11, 13, 15; II; 8). The vessel from grave 281 (pl. I; 17) is a Pannonian import. On the other hand, the provenance of small vessels (pl. I; 1, 2) and of those ornamented with a wavy line (pl. I; 4-7) is not known. However, for lack of parallels in the Przeworsk pottery they, too, can be regarded as imports. A clay scarab (pl. I; 3) found in grave 95 is part of the grave furniture of a rich woman, the owner of melon-shaped beads and other silver and gold ornaments melted during cremation. The provenance of the scarab has not yet been established. The cemetery was located on an important trade route and this location is reflected in the grave goods which include various imports, some of them unique, i.e. the vessel from grave 281, the scarab and the wheel-made pottery.